

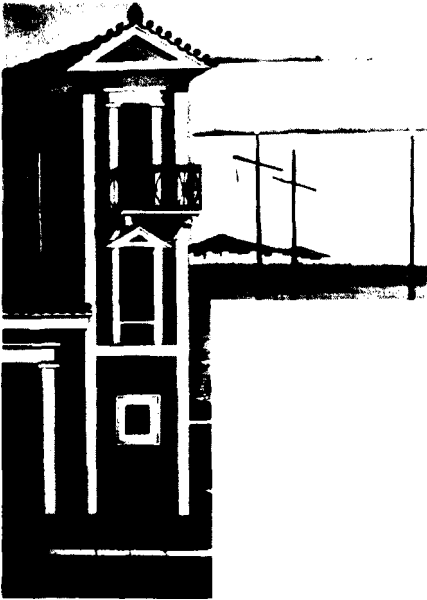
Το δίτομο *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο* εκδόθηκε το 1981, με δαπάνη του Πανεπιστημίου Κρήτης και την επιμέλεια των Βασίλη Κρεμμυδά, Χρύσα Μαλτέζου και Νικόλαου Π. Παναγιωτάκη. Πρόκειται για μια συλλογή επιστημονικών άρθρων που έγραψαν βυζαντινολόγοι και νεοελληνιστές, επιλέγοντας κατά κανόνα

ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο

Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο
Επιμέλεια: Βασίλης Κρεμμυδάς
Χρύσα Μαλτέζου,
Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης

Πανεπιστήμιο Κρήτης
Κρήτη, 1981, τόμοι δύο

τα θέματά τους από ερευνητικούς τομείς με τους οποίους ασχολήθηκε κατά τη μακρόχρονη παρουσία του στο χώρο της ιστορικής επιστήμης ο Ν. Σβορώνος.

Στο σημείωμα αυτό θα παρουσιαστούν μόνο τα άρθρα που αφορούν τη βυζαντινή κοινωνία. Η επιλογή των καθαρώς βυζαντινολογικών άρθρων έγινε για λόγους πρακτικούς. Κατ' αρχάς, με την ολοένα και περισσότερο παρατηρούμενη εξειδίκευση των ιστορικών, η εξοικείωση με ολόκληρη την ελληνική ιστορία είναι πολλές φορές ανέφικτη και επομένως η –απλή έστω– παρουσίαση μελετών που δεν εμπίπτουν στην ευρύτερη γνωστική περιοχή του γράφοντος ενέχει τον κίνδυνο του ερασιτεχνισμού. Από την άλλη πλευρά, το να επιχειρήσει κάποιος να παρουσιάσει ένα σύνολο άρθρων, τελείως διαφορετικών μεταξύ τους, κατά την εποχή στην οποία αναφέρονται, το αντικείμενο και τη μέθοδό τους, είναι ένα εγχείρημα ούτως ή άλλως δύσκολο, αφού πρέπει ο ίδιος να επιλέξει τα κριτήρια της κατάταξης των μελετών αυτών κατά ομάδες, ώστε να είναι αποτελεσματικότερη και να έχει νόημα η παρουσίαση.

Με τους περιορισμούς, λοιπόν, αυτούς δεδομένους και γνωρίζοντας ότι ενδέχεται να διασπαστεί η λογική του *Αφιέρωματος*, απέκλεισα όσα άρθρα αναφέρονται στην περίοδο μετά το 1453 – χρησιμοποιώντας τα κοινώς αποδεκτά όρια της βυζαντινής ιστορίας. Θεώρησα, ωστόσο, ότι η συνοπτική παρουσίαση των υπόλοιπων μελετών μπορεί να είναι χρήσιμη, καθώς, έτσι συγκεντρωμένες, επιτρέπουν στον αναγνώστη να σχηματίσει μια –μερική πιθανόν– εικόνα της σύγχρονης βυζαντινολογίας και των προβλημάτων που την απασχολούν. Για το σκοπό αυτό, είχα δύο δυνατότητες της σχεδιαζόμενης παρουσίασης: Ή να κατατάξω τα υπό εξέταση άρθρα σε θεματικές ενότητες, λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση και τα συχνά επισφαλή κριτήρια της πολιτικής, διπλωματικής, οικονομικής κ.ο.κ. ιστορίας, ή να τηρήσω τη χρονολογική σειρά των άρθρων, την οποία εκράτησαν και οι επιμε-

λητές της έκδοσης. Προέκρινα τη δεύτερη δυνατότητα, θεωρώντας την ασφαλέστερη και πιο αντιπροσωπευτική του *Αφιέρωματος*.

ΟΙ ΜΕΛΕΤΕΣ που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια είναι συνολικά 31. Καλύπτουν ολόκληρο τον πρώτο τόμο και ένα μικρό μέρος από τον δεύτερο. Στην πρώτη από αυτές, η Άννα Αβραμέα («Από τις κτήσεις του αυτοκράτορα: οι θεσσαλικό σάλτοι», τ. Α', σσ. 1-4) εντοπίζει τους θεσσαλικούς σάλτους, αυτοκρατορικά δηλαδή κτήματα, που μνημονεύονται από εκκλησιαστικές πηγές του 5ου αιώνα, στην περιοχή των Φερών, η οποία στα μεταγενέστερα χρόνια γίνεται γνωστή ως Βελεστίνο. Ο Ευάγγελος Χρυσός («Ένας όρκος πίστεως στον αυτοκράτορα Αναστάσιο», τ. Α', σσ. 5-22), με αφορμή τον όρκο πίστεως που έδωσαν, το 511, στρατιωτικοί άρχοντες στον Αναστάσιο, παρατηρεί τη συνέχεια του όρκου ως θεσμού από τη ρωμαϊκή ως την ύστερη βυζαντινή εποχή. Ο Cyril Mango («Epiigrammes honorifiques, statues et portraits à Byzance», τ. Α', σσ. 23-35) σχολιάζει το γεγονός ότι μετά τον 6ο αιώνα εκλείπουν στο Βυζάντιο το τιμητικό άγαλμα και οι «γραπτά εικόνες», συσχετίζοντάς το με την εξασθένιση των πόλεων και την επικράτηση του χριστιανισμού. Η Claudine Dauphin («Une propriété monastique byzantine en Phénicie maritime: le domaine agricole de Shelomi», τ. Α', σσ. 36-50) μελετά ένα κτίσμα του 5ου-6ου αιώνα, που ανασκάφτηκε στην περιοχή Shelomi στο Ισραήλ, 2 χιλιόμετρα από τα σημερινά λιβανικά σύνορα. Κατά την άποψη της Dauphin, το κτίσμα ανήκε σε αγρόκτημα, το οποίο παραχωρούνταν ως «εμφυτευτικό». Γι' αυτό άλλωστε παρατηρούνται στο κτίσμα επισκευές, που ανάγονται στον 8ο αιώνα. Τέλος, η συγγραφέας επισημαίνει τη σχέση που έχει η ύπαρξη «εμφυτευτικών» γαιών με την πολιτική που ακολουθούσαν τα χριστιανικά μοναστήρια στην ακραία αυτή περιοχή. Ο Paul Lemerle («Où en est la "question Kuberu?"», τ. Α', σσ. 51-58) θέτει πάλι προς συζήτηση την ταυτότητα του Κούβερ, μνεία του οποίου γίνεται στο πέμπτο κεφάλαιο του δεύτερου βιβλίου των θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου. Κατά τον Lemerle, ο οποίος σχολιάζει και άλλες μελέτες που αναφέρονται στο πρόσωπο αυτό, ο Κούβερ ήταν αδελφός του Βούλγαρου ηγεμόνα Ασπαρούχ και την εξεταζόμενη εποχή (7ος αιώνας) βρισκόταν επικεφαλής του σλαβικού «έθνους» των Σερμησιάνων. Η Διονυσία Μισίου («Δήμοι και δημοκρατία στο Βυζάντιο», τ. Α', σσ. 59-69), βασιζόμενη στο Χρονικό της Σέρτ, που αναφέρει ότι, όταν δεν υπήρχε διάδοχος, ο αυτοκράτορας εκλεγόταν από το δήμο των Πρασίνων, ενώ η αυτοκράτειρα εκλεγόταν από τους Βένετους, εξετάζει

τη σχέση του αυτοκράτορα με τους δήμους και, δίνοντας μια άλλη διάσταση στην παραδεγμένη άποψη ότι ο εκάστοτε αυτοκράτορας προσπαθούσε να προσεταιριστεί τους Πράσινους και τους Βένετους, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μέχρι τον 9ο αιώνα τελικός ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων στο Βυζάντιο ήταν ο δήμος.

Ο Michel Kaplan («Quelques aspects des maisons divines du VIe au XIe siècle», τ. Α', σσ. 70-96) μελετά την εξέλιξη των «βασιλικών οίκων» από την εποχή του αυτοκράτορα Αναστασίου (6ος αιώνας) μέχρι την εποχή του Βασιλείου Α' (9ος αιώνας). Ο Σπ. Τρωιάνος («Bemerkungen zum Strafrecht der Ecloga», τ. Α', σσ. 97-112), βασιζόμενος στις αντίστοιχες διατάξεις της Εκλογής, του νομοθετικού έργου των Ισαύρων, εξετάζει συγκεκριμένες ποινές που περιέχονται σ' αυτή και καταλήγει στη διαπίστωση ότι, την εποχή ακριβώς αυτή, το βυζαντινό ποινικό δίκαιο, αβιτανεκλώντας μια ήδη υπάρχουσα κατάσταση, απέκτησε έναν επιεικέστερο και πιο ουμανιστικό χαρακτήρα, τον οποίο άλλωστε διατήρησε και στα μεταγενέστερα της Εκλογής χρόνια. Η Judith Herrin («Crete in the conflicts of the 8th century», τ. Α', σσ. 113-126) μελετά τη διοικητική και την εκκλησιαστική οργάνωση της Κρήτης, όπως αυτή διαμορφώθηκε από την εποχή της ανακήρυξης της νήσου σε θέμα, επί Λέοντος Γ', μέχρι την κατάληψή της από τους Άραβες. Η συγγραφέας ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την υπαγωγή της Κρήτης στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης· παράλληλα, διερευνά την εξουσία του «άρχοντος», ο οποίος ήταν επικεφαλής μικρών στολίσκων προορισμένων να προστατεύουν την Ανατολική Μεσόγειο από τον αραβικό κίνδυνο.

Η Elisabeth Malamut («Nouvelle hypothèse sur l'origine de la maison impériale des Manganes», τ. Α', σσ. 127-134) παρακολουθεί την εξέλιξη και τη λειτουργία των «βασιλικών οίκων» των Μαγγάνων, τη δημιουργία των οποίων θεωρεί κατά πολύ προγενέστερη του Βασιλείου Α'. Ο Alexander Kazhdan («An unnoticed mention of a chrysobull ascribed to Constantine the Great», τ. Α', σσ. 135-138) σχολιάζει τις πληροφορίες που βρίσκει σε βίους αγίων, σύμφωνα με τις οποίες αυτοκρατορικά χρυσόβουλα εκδίδονταν ήδη από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, δηλαδή πολύ πριν τον 10ο αιώνα, οπότε τοποθετείται το παλαιότερο γνωστό και χρονολογημένο χρυσόβουλο. Ο Kazhdan ελέγχει τις πληροφορίες αυτές ως επισφαλείς, επειδή περιέχονται σε αγιολογικά κείμενα, όπου συχνά υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη φαντασίωση. Ο Αθανάσιος Μαρκόπουλος («L'épistolaire du "professeur anonyme" de Londres. Contribution prosopographiq-

ue», τ. Α', σσ. 139-144) ταυτίζει ορισμένους από τους αποδέκτες των επιστολών που αποδίδονται στον «άνωνμο καθηγητή» του 10ου αιώνα. Ο Jean Claude Cheynet («Notes arabo-byzantines», τ. Α', σσ. 145-152) ταυτίζει το όνομα του πατέρα του Βάρδα Σκληρού, το οποίο παραδίδεται από Άραβα συγγραφέα του 14ου-15ου αιώνα, με τον Πανθήριο Σκληρό. Επίσης ο Cheynet εξετάζει τη σημασία της λέξης *batrig*, που στις αραβικές πηγές σηματοδοτεί Βυζαντινούς αξιωματούχους, και αποδεικνύει την αντιστοιχία της προς τη λέξη «άρχων» μέσα στο ιστορικό της πλαίσιο.

Ο Jean Irigoien («Notes sur la tradition juridique byzantine dans l'Italie méridionale», τ. Α', σσ. 162-165) σχολιάζει δύο κώδικες του 13ου-14ου αιώνα, προερχόμενους από την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία, οι οποίοι περιέχουν αποσπάσματα από την *Synopsis Major* και την *Πείρα*. Η Cécile Morrisson («Numismatique et Histoire: Vingt-cinq ans de recherche et d'études», τ. Α', σσ. 166-184) κάνει τον απολογισμό 25 χρόνων έρευνας των βυζαντινών νομισμάτων και διαπιστώνει τις προόδους που έχουν πραγματοποιηθεί, τόσο στη γνώση των ίδιων των νομισμάτων όσο και στην κατανόηση των συνθηκών της παραγωγής και της κυκλοφορίας τους. Η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου («Πολιτειακά όργανα και κράτος δικαίοι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τ. Α', σσ. 185-210) παρακολουθεί την αρχή του «*princeps legibus solutus*», από την εποχή του Ηρακλείου (7ος αιώνας) μέχρι τον 11ο αιώνα, την εποχή των Κομνηνών, και την εξέλιξή της κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Η Καλλιόπη Α. Μπουρδάρα («Το έγκλημα καθοσίωσης την εποχή των Κομνηνών 1081-1185», τ. Α', σσ. 211-229) απαριθμεί και σχολιάζει τις πράξεις που έγιναν με σκοπό την ανατροπή ή την προσβολή της αυτοκρατορικής εξουσίας κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Κομνηνών και τις ποινές που επιβλήθηκαν στους ενόχους. Ο Claude Cahen («Sur deux termes arabes dans les privilèges commerciaux italiens du temps des Croisades», τ. Α', σσ. 230-234) υποστηρίζει την αραβική προέλευση των λέξεων *cuffo* και *arsa*, βασιζόμενος στη σημασία τους ως τελωνειακών φόρων.

Ο Νικόλαος Οικονομίδης («Η πείρα περί παροίκων», τ. Α', σσ. 232-241) εξετάζει τις πληροφορίες για τους πάροικους, που περιέχονται στην *Πείρα* του Ευσταθίου του Ρωμαίου, ως προς τον υπολογισμό του φόρου, τον οποίο εκείνοι ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν, και ως προς τη δυνατότητά τους να έχουν ακίνητη περιουσία. Η Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου («Πολίχνη και πολίχνιον», τ. Α', σσ. 242-247) μελετά κείμενα των τελευταίων βυζαντινών αιώνων και βάσει αυτών

αποδεικνύει ότι η λέξη πολίχνη/πολίχνιον είχε την εποχή αυτή τη σημασία του κάστρου, της οχυρωμένης δηλαδή πόλης ή απλώς του οχυρού. Ο Πάρις Γουναριδής («"Grecs", "Hellènes" et "Romains" dans l'Etat de Nicée», τ. Α', σσ. 248-257) μελετά τη σημασία και κυρίως τη χρήση των όρων «Έλλην», «Γραικός» και «Ρωμαίος» ως δηλωτικό της βυζαντινής ταυτότητας στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας και καταλήγει στη διαπίστωση ότι, παρ' όλο που ο όρος «Έλλην» φορτίστηκε ιδιαίτερα από την αντιπαράθεση των Βυζαντινών με τους Λατίνους, μετά την άλωση μάλιστα της Πόλης, το 1204, ως επικρατέστερος παρέμεινε τελικά ο όρος «Ρωμαίος» για να δηλώνει, με τις θρησκευτικές και πολιτικές του διαστάσεις, τον ελληνόφωνο και ορθόδοξο πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Ο Dieter Simon («Fragen an Johannes von Kitros», τ. Α', σσ. 258-279) εξετάζει ορισμένες από τις ερωταποκρίσεις του μητροπολίτη Δυρραχίου Κωνσταντίνου Καβάσιλα και του επισκόπου Κίτρους Ιωάννη (13ος αιώνας) για διάφορα νομικά θέματα και συμπεραίνει ότι ο Ιωάννης διέθετε περιορισμένη νομομάθεια, γεγονός το οποίο συνδυάζει με τη γενικότερη λειτουργία του δικαίου σε επαρχιακό επίπεδο.

Ο Θεοχάρης Δετοράκης («Ανέκδοτα ποιήματα του Γεωργίου Παχυμέρη», τ. Α', σσ. 299-307) παρουσιάζει αποσπάσματα από ένα χαμένο αυτοβιογραφικό ποίημα του Γεωργίου Παχυμέρη, όπως αυτά σώθηκαν στον κώδικα Marcianus gr. 452. Ο Λεωνίδα Μαυρομάτης («Μεσαιωνικό Αρχείο Μονής Ζωγράφου. Έγγραφο πρώτου Δωροθέου», τ. Α', σσ. 308-316) εκδίδει ένα έγγραφο του πρώτου του Αγίου Όρους Δωροθέου (14ος αιώνας), που περιέχεται στο αρχείο της μονής Ζωγράφου και αναφέρεται στη νομή της Βάνιτζας, της οποίας τα όρια είχαν κατά καιρούς αποτελέσει αντικείμενο ερίδων μεταξύ των μεγάλων μονών του Αγίου Όρους. Ο Pertev Naili Boratav («De quelques légendes turco-byzantines», τ. Α', σσ. 317-324) σχολιάζει τρεις ομάδες μύθων, τους οποίους σταχυολογεί από την τουρκική παράδοση, σχετικά με την Αγία Σοφία, την πτώση της Κωνσταντινούπολης και τον μαρμαρωμένο βασιλιά. Ο Nicoara Beldicean («Les biens du monastère d'Avra Sofya à Trébizonde dans la région d'Ardjaabad avant 1461», τ. Α', σσ. 325-344) μεταφράζει και σχολιάζει 14 οθωμανικά έγγραφα σχετικά με τα αγαθά που κατείχε το μοναστήρι της Αγίας Σοφίας στην Τραπεζούντα λίγο πριν την τουρκική κατάκτηση. Ο André Guillou («La langue des actes de la pratique juridique», τ. Α', σσ. 345-357) μελετά τη γλώσσα των βυζαντινών εγγράφων μετά τον 10ο αιώνα. Κατ' αρχάς παρατηρεί ότι επρόκειτο για μια ιδιότυπη γλώσσα, η οποία, όμως, αποτελούσε την εγγύηση για την εγκυρό-

τητα του εγγράφου. Επίσης διαπιστώνει ότι η γλώσσα αυτή δεν παρουσιάζει αξιωμασιωτή εξέλιξη, όπως άλλωστε και η μορφή των εγγράφων, γεγονός το οποίο ο συγγραφέας συσχετίζει με τον γραφειοκρατικό χαρακτήρα της βυζαντινής διοίκησης. Τέλος, ο Jacques Lefort («Une exploitation de taille moyenne au XIIe siècle en Chalcidique», τ. Α', σσ. 362-372) μελετά τη διαθήκη ενός μοναχού, η οποία βρέθηκε στα πρακτικά της μονής Ξηροποτάμου του Αγίου Όρους. Ο μοναχός αφήνοντας την περιουσία του στη μονή δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τη φύση της ιδιοκτησίας τους (γη και πάροικοι), τα εισοδήματά του και τις καλλιέργειες στην περιοχή της Χαλκιδικής. Κατά τον Lefort, η περιουσία αυτή είναι ένα τυπικό παράδειγμα μιας μεσαιάς γαιοκτησίας στη Χαλκιδική τον 13ο αιώνα, αξιοποιήσιμο για την οικονομική ιστορία της περιοχής και της εποχής.

Η ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ όλων των άρθρων, που συνοπτικότητα παρουσιάστηκαν προηγουμένως, δεν είναι δυνατόν και πιθανόν ούτε σκόπιμο να γίνει. Η ποικιλία των θεμάτων, η ιδιαιτερότητα της επιστημονικής λογικής που διαπερνά το καθένα από αυτά και ο μεγάλος αριθμός τους δεν επιτρέπουν τη συνολική κριτική θεώρησή τους. Μπορούμε, εντούτοις, να παρατηρήσουμε ότι ορισμένα από τα άρθρα που αποτελούν το *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τόσο ως προς το μελετώμενο αντικείμενο, όσο και –κυρίως– ως προς τον τρόπο προσέγγισής του, συμβάλλουν στη βαθύτερη κατανόηση της βυζαντινής κοινωνίας.

Από αυτά τα τελευταία, θα απομονώσω τα άρθρα που αναφέρονται στη βυζαντινή οικογένεια. Πρόκειται για τις μελέτες της Αγγελικής Λαΐου, της Joëlle Beaucamp και του Σταύρου Περεντίδη, οι οποίες, επειδή αποτελούν κατά κάποιο τρόπο μια θεματική ενότητα, δίνουν την ευκαιρία για έναν εκτενέστερο σχολιασμό. Γι' αυτό, άλλωστε, εσκεμμένα τις άφησα έξω από τη μέχρι τώρα παρουσίαση.

Είναι γνωστό ότι η βυζαντινή οικογένεια ως θεσμός που διαμορφώνεται στο χώρο και στο χρόνο, ως θεσμός επομένως ιστορικά προσδιοριζόμενος, μόλις τις δύο τελευταίες δεκαετίες έγινε αντικείμενο συστηματικής έρευνας από τους βυζαντινολόγους. Έτσι, η σχετική με το θέμα βιβλιογραφία, και μάλιστα η ελληνική, παρουσιάζεται περιορισμένη συγκρινόμενη με τη βιβλιογραφία που αφορά τη δυτική οικογένεια κατά το Μεσαίωνα. Βέβαια, εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι η ενασχόληση των ερευνητών –από πολύ ενωρίς– με τις αριστοκρατικές οικογένειες του Βυζαντίου έχει αποδώσει πολλές και χρήσιμες προσωπογραφικές μελέτες. Παράλληλα, οι νομικοί – Έλληνες και ξένοι –

εξετάζοντας το οικογενειακό δίκαιο, που ίσχυε κατά τη βυζαντινή εποχή, διερεύνησαν ικανοποιητικά από τη δική τους σκοπιά τον οικογενειακό θεσμό. Το κενό, λοιπόν, που επισημάνανε στη βιβλιογραφία, εντοπίζεται περισσότερο στη μελέτη της οικογένειας και της λειτουργίας της σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά και τις ιδιοτυπίες της βυζαντινής κοινωνίας.

Από την άποψη αυτή, η Α. Λαΐου («Ο θεσμός της μνηστείας στον 13ο αιώνα», τ. Α', σσ. 280-298) δίνει ένα υπόδειγμα για την ανάλυση της κοινωνικής πλευράς της μνηστείας. Ειδικότερα, η συγγραφέας, βασιζόμενη σε τρεις από τις δικαστικές αποφάσεις που εξέδωσε για θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Δημήτριος Χωματιανός (αρχές του 13ου αιώνα), περιγράφει κατ' αρχάς το θεσμικό πλαίσιο και διαπιστώνει ότι από τον 9ο αιώνα, οπότε έγινε υποχρεωτική η ιερολογία της μνηστείας, και ύστερα, τα όρια ανάμεσα στη μνηστεία και το γάμο παρέμειναν ασαφή, όπως τουλάχιστον αποδεικνύει η πρακτική των ανθρώπων της εποχής. Η διαπίστωση αυτή αποκτά σημασία τόσο για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο συγκροτούσαν το πλέγμα των οικογενειακών σχέσεων σε επίπεδο κοινωνικό και οικονομικό, όσο και για τη διεύρυνση του ρόλου της εκκλησίας και της πολιτείας ως ελεγκτών της οικογενειακής ζωής. Από την άλλη πλευρά, η J. Beaucamp («Προικοῦ-πόβολον-υπόβολον-υποβάλλω», τ. Α', σσ. 153-161) και ο Σ. Περεντιδής («Πώς μια συνήθεια μπορεί να εξελιχθεί σε θεσμό; Η περίπτωση του θεωρήτρου», τ. Β', σσ. 476-485) μελετούν την εξέλιξη των γαμικών παροχών του συζύγου, όπως αυτές εμφανίζονται στα νομοθετικά κείμενα μετά τον 10ο αιώνα με τη μορφή του υποβόλου και του θεωρήτρου, και δίνουν χρήσιμα στοιχεία για τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικών με τις συνέπειες που είχε για τη διαμόρφωση των γαμήλιων στρατηγικών στη βυζαντινή κοινωνία η θεσμική υποχρέωση των συζύγων να συνεισφέρουν ισότιμα στην οργάνωση του καινούριου νοικοκυριού.

Πρέπει να τονιστεί ότι οι τρεις αυτές μελέτες πλουτίζουν σημαντικά τη βιβλιογραφία για τη βυζαντινή οικογένεια. Συγχρόνως, όμως, θέτουν και γενικότερα ερωτήματα προς απάντηση, η οποία θα δοθεί μόνο με τον πολλαπλασιασμό παρόμοιων μελετών και των προσεγγίσεων της οικογένειας στο Βυζάντιο. Το κυριότερο ερώτημα που, κατά τη γνώμη μου, τίθεται αφορά τη δυνατότητα για τη συγκρότηση μιας τυπολογίας της βυζαντινής οικογένειας. Με άλλα λόγια, δεν έχει ακόμη διερευνηθεί η δομή της οικογένειας στις διάφορες περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και κατά τις διάφορες εποχές της ιστορίας της.

Μέχρι στιγμής, οι μελετητές της πρωτοβυζαντινής εποχής έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η παρακμή των αρχαίων πόλεων, που άρχισε τον 4ο και ολοκληρώθηκε τον 6ο αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα το μετασχηματισμό της οικογένειας σε κοινωνικό πυρήνα. Ο Α. Kazhdan μάλιστα διατυπώνει την άποψη ότι η οικογένεια αποτελούσε τη σημαντικότερη μικροδομή (microstructure) στη βυζαντινή κοινωνία, καθώς οι κάθετες και οριζόντιες κοινωνικές σχέσεις του Βυζαντινού ανθρώπου ήταν εξαιρετικά χαλαρές. Ακριβώς αυτό το ερμηνευτικό σχήμα που προτείνει ο Kazhdan, όσο πειστικό και τεκμηριωμένο και αν είναι, νομίζω ότι χρειάζεται να επαληθευτεί με περισσότερα δημογραφικά και οικονομικά δεδομένα, από τις περιοχές ιδιαίτερα εκείνες όπου πραγματοποιήθηκε συνάντηση διαφόρων λαών· έτσι ώστε όχι μόνον να εντοπιστούν τοπικές ενδεχομένως ιδιομορφίες και έθιμα, αλλά και να ανιχνευθεί –στο μέτρο ασφαλώς που οι διαθέσιμες πηγές το επιτρέπουν– η εξέλιξη της οικογένειας μετά τον 11ο αιώνα, οπότε παγιώνεται το θεσμικό πλαίσιο της οικογενειακής ζωής στο Βυζάντιο.

Η προσπάθεια, εξάλλου, για τη συγκρότηση μιας τυπολογίας της βυζαντινής οικογένειας, πέρα από την αυτονόητη σπουδαιότητά της για τη μελέτη του οικογενειακού θεσμού μέσα στη μεγάλη διάρκεια, καθιστά ευχερέστερη και την αναγκαία σύγκρισή του με τη δυτική οικογένεια την ίδια εποχή, εφόσον βέβαια είναι αποδεκτό ότι η βυζαντινή κοινωνία μπορεί να νοηθεί ως τμήμα του ευρύτερου μεσαιωνικού κόσμου.

Ανεξάρτητα, πάντως, από τα κενά που παρουσιάζει ακόμη η έρευνα, το ενδιαφέρον των βυζαντινολόγων για θέματα, όπως η οικογένεια, οι νοοτροπίες, οι κοινωνικές δομές κ.λπ., υποδηλώνει τη στροφή της βυζαντινής επιστήμης προς την κοινωνική ιστορία. Η στροφή αυτή, που χαρακτηρίζεται από καινούρια ερωτήματα και την αναζήτηση της συνεργασίας με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, πρέπει να θεωρηθεί ως ένας σημαντικός παράγοντας για την ανανέωση της σύγχρονης βυζαντινολογίας, στην οποία εν πολλοίς συμβάλλει με το έργο του ο καθηγητής Ν. Σβωρώνος.

